

ЯКІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

В. Є. Шедяков

Історія відкрила нам шанс завдяки поверненню до державності України розпочати розвиток, враховуючи всі світові новації, і здійснити вихід у коло найбільш ефективно організованих країн. Але — слід побачити цей шанс, уміти створити адекватні для викликів часу та специфіки саме українського соціуму механізми його використання [1, 2]. Добре відомо: лідери, які не здатні ініціювати реальну стратегію соціальних змін, що мобілізує, з'єднує суспільство та можлива до втілення, завжди приречені (як і їхні країни). Тим більш — за наявності потреби комплексної модернізації перед обличчям нових успішних моделей розвитку. У цій ситуації є небезпечною недооцінка масштабу і труднощів перебудови, до якої вступила Україна. Потрібно усвідомлення того, що перед країною стоїть не завдання звичайної стабілізації, а проблема всеохопних системних інституціональних і соціокультурних перетворень.

Нарешті, вся система світогосподарських зв'язків нині переживає стан, близький до інституціональної невизначеності. Ця ситуація підштовхує до пошуку концептуальних рішень соціального масштабу, систематизування нового досвіду, поєднання елементів наукової новизни та явного прикладного спрямування [3, 4, 5]. В цих умовах глибина та своєрідність перетворень визначають появу більш комплексних проблем, завдань і потребують нових механізмів соціального управління [3]. Однак і досі часто-густо різні групи еліти, дискутуючи щодо стратегічного курсу, тактики перетворень та майбутнього нації, вірять у можливість планомірної реалізації заздалегідь прорахованого і переважно господарського, економічного проекту. Але тривалий і багатобічний характер перетворень, спонтанність різних подій і різномірність процесів орієнтують скоріше на сприйняття філософії *постсучасної модернізації, тобто постмодернізації*. Причому постмодернізація — це не тільки інша, нова модель розвитку, а й інші ресурси соціального управління, дедалі слабша прогнозованість та багатоієрархічність. Спроби ігнорування цих трансформацій могли б перетворити традиційне стратегічне прогнозування на небез-

печний інструмент самозаспокоєння, що обминає власні недоліки та щадить самозакоханість на шкоду результативності. Водночас саме вибір елітою стратегії трансформації — ресурс розвитку, який дозволяє проводити не наздоганяльну, а випереджальну політику. На базі цього формуються нові стандарти державного управління та адекватний засіб оперування історичними прецедентами.

Проблема забезпечення матеріальної основи національного суверенітету України сьогодні постає таким чином: з одного боку, він неможливий без зміцнення та модернізації індустріальної серцевини виробництва (включаючи й кадри відповідної кваліфікації та мотивації), з другого — не варто ігнорувати тенденції постмодернізації, її специфічні загрози та можливості. Серед найважливіших викликів, перед якими постає Україна і котрі перебувають в площині відповідальності вітчизняної еліти, цей є і фундаментальним, і невідкладним. Здійснення проекту модернізації країни потребує першочергового зростання якості соціального управління, яке, зокрема, повинно визначитися, враховуючи форми, методи та ресурсну базу трансформацій.

Шедяков Володимир Євгенович — доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук

Раніше було узагальнено фундаментальні положення у сфері соціальних технологій, а також менеджерських інновацій — у радянській традиції (О. М. Аверін, А. Г. Венделін, Д. М. Гвішани, В. М. Глушков, В. І. Голіков, В. Г. Городяненко, Л. Я. Дятченко, В. А. Забродський, В. В. Косолапов, П. М. Лебедев, В. А. Медведєв, В. А. Полторак, В. І. Скурихін, Л. М. Суворов, Ю. О. Тихомиров, Р. І. Трухаєв) і за кордоном (Р. Акофф, Є. Старосьцьак, Д. Уайлд, А. Уїлсон, М. Уїлсон, Р. Уотермен, Г. Фрон, С. Янг). В. І. Арнольд, І. Пригожин, Г. Хакен заклали основи синергетичних підходів до управління. Помітний внесок до аналізу проблеми розвитку праці та його культурної детермінації зро-

били вчені, які об'єдналися у відомий Римський клуб.

В останні часи з'явився ряд цікавих робіт, у яких здійснено аналіз соціальних проблем суспільства тоталітарного типу і посттоталітарних утворень у руслі загальнозначущих світогосподарських зрушень (В. І. Волович, Є. І. Головаха, І. С. Кон, Ю. О. Левада та ін.), досліджень, що акцентують політичний аспект глобальних і регіональних трансформацій (С. Барнз, Р. Мілібенд, Р. Фарен). Змістовний аналіз розвитку громадянського суспільства міститься у працях таких іноземних вчених, як Ю. Хабермас, Р. Патнем, Дж. Пікклз, Т. Карузерс, Р. Андорка та ін. і вітчизняних дослідників (наприклад, Ф. Рудич, Г. Щедрова, Г. Зеленько, О. Ковальова). Такі добре відомі вітчизняні вчені, як М. Михальченко, Л. Шкляр, Л. Нагорна, В. Якушик у своїх працях приділяють увагу складним питанням національної самоідентифікації України.

Разом з тим дослідження цих проблем часто проводяться відокремлено, коли підходи та інструментарій різних шкіл не підтверджують, а послаблюють один одного. Практична і теоретична апологетика адміністративного управління, його методів і системи зазнала природної кризи. Але кризові моменти мають прояв і в загальносвітових тенденціях розвитку раціонально-бюрократичного керівництва. Тому світова спільнота шукає нові шляхи та моделі у цій сфері. У західній теорії та практиці управління детально розробили та застосували управлінські моделі, що притаманні стабільній ринковій економіці [6, 7, 8]. У країнах колишнього соціалістичного табору виходили численні монографії з управління в господарській системі стабільного адміністративно-бюрократичного типу. Але аж ніяк недостатнім є аналіз соціального управління в країнах, де поєдналися завдання постсучасних та пострадянських трансформацій.

Таким чином, метою цієї статі є дослідження вибору владною елітою трансформаційної стратегії як чинника національної безпеки. Крім того, для аналізу відповідних соціальних процесів важливо, що враховують лише найбільш очевидні зв'язки та механізми (наприклад, монетарні) та не беруть до уваги широкий спектр реакцій суспільства як соціально-політичної та соціокультурної цілісності. Характер соціальних відносин, що виникають, і моделі соціальної інженерії можуть бути задані специфічними рисами мозаїки трансформацій, які іноді називають пост(недо)модерном, або квазіпостмодерном. Коли творчий потенціал високого Модерну як мегапроекту розвитку вичерпався та виявив свої межі, перспективи подальшого проведення прогрес-

сивних трансформацій почали відкриватися у нових міжнародних тенденціях. Постмодерн — зовсім не контрмодерн, оскільки визнає розвиток та не спростовує можливість модерну. Але саме запізнення зі звільненням творчих сил постмодерну підштовхує до моделей регресивного контрмодерну з його безглуздою нескінченністю, коли відчувається психологічний тиск ситуації можливого економічного та соціального хаосу, починається період депресії в суспільстві, зростає ймовірність політичних провокацій та діапазон втрачених можливостей країни. Причому передусім через помилкове соціальне управління постмодерн може зірватися до контрмодерну. Коли глобальні процеси постмодернізації охоплюють країну в ситуації нерозв'язання й частини завдань нормативного модерну, неточні управлінські рішення еліти здатні закріпити й усталити негативні процеси, небажані соціальні динаміки, збільшивши небезпеку повернення до суспільства химерного типу з переважанням соціально-економічних аномалій. **Сьогодні, з одного боку, потрібна творча сила модерну. З другого, класичні варіанти модерну підірвано.** Безумовно, постмодерн містить вкрай серйозну загрозу безцільної втрати творчих сил та потенціалу нації, але може стати ренесансом багаторівневого розвитку.

Постмодерн позначає різноманіття (і рівність) моделей прогресу, спираючись на існуючі устої, а не на боротьбу з ними. Актуалізація логіки парадокса базується на включенні в нові, незвичні визначення раціоналізму, креативні в нових умовах, використання традицій — аж до практик міфотворчості. Людство перебуває у ситуації життя на межі, воно відчуває справжню пороговість свого існування та розвитку, знань про себе й світ. З'являються нові характеристики структури світопорядкування. Глобальний світ може десувернітезувати, регіоналізуючи країни на макро- та мікрорівнях. Природно, в різних регіонах світу домінують вкрай різні риси постмодерну, часто лідери мають можливості переміщати проблеми своїх держав на периферію. Але сьогодні усі народи є частинами глобального соціального надорганізму, ресурси глобалізації не дозволяють відмежуватися від загальносвітових тенденцій у національних «квартирах» та консервувати уяву щодо бажаної ситуації, шукати майбутнє засобами минулого. Саме тенденції регіоналізації можуть відкрити і додаткові механізми інтеграції, й залучення нових продуктивних ресурсів. І без оволодіння постсучасними технологіями соціального управління успішне будівництво мегапроекту розвитку в теперішніх умовах неможливе.

Природний результат ефективного проекту розвитку в усі періоди історії — здатність формувати (навіть визначати) світову «систему координат», своєрідний міжнародний порядок денний. Орієнтуватися на власну національну ідентичність, але не конфліктувати з іншими суб'єктами подій, не припускаючи глобальної конфронтації ідеологій. Органічність, успішність трансформацій забезпечує синтез задалегідь різнопланових елементів здійснення мегапроекту розвитку, пов'язаних з формами народовладдя та моментами автократії. Ще модерн надав кожному значно більше підстав для індивідуального вибору, відособлення людей, зрівняних в громадянських правах та свободах. Вже відносини купівлі-продажу навчають контрагентів на загальному ринку окремоті інтересів та застосуванню усього діапазону їхнього захисту. Отже, постмодерністські підходи, базуючись на цьому, відкривають і нові можливості, пов'язані з активнішим використанням традицій і звичаїв, колективних відносин і взаємодій, неформальних комунікацій і соціальних мереж, з синтезом елементів керуваності, самокерованості та некерованості. Соціальні суперечності мають різноманітні прояви в ситуації синхронного накладення модернізації (домодернізації недомодерна) і постмодернізації (початку тенденції). **Водночас саме соціальне управління можна розглядати як дієвий напрям національної інтеграції, особливу форму суспільної регуляції соціальної спільноти з завданням вироблення принципів та умов загальноприйнятого співіснування і розвитку** [9].

Забезпечення гідного місця у світовій системі координат передбачає трансформацію держави на справді інноваційну, зі скороченням бюрократичних і збільшенням творчих функцій, будівництвом механізму фактично безперервної участі громадян в соціальному управлінні. Тому потрібна не просто чергова реформа управління, а глибокі суспільні зміни, які необхідно і можливо регулювати. Відповідні трансформації ускладнюються двома істотними загрозами проведення великих соціальних проектів в умовах тенденцій постмодернізму. **Перший виклик. Підривається ціннісна основа системоутворювальних відносин модернізації.** Ідеологія споживацтва як наслідок неолібералізму на глобальному рівні зламала ціннісне налаштування пуританства. Етика наполегливої праці, слугування Справі трансформується у завдання легкого збагачення. Відповідно до домінуючих суспільних процесів громадськість й фахівці часто-густо змішували поняття «елітності» та «елітарності», підміняли якість рівня особистості зовнішніми проявами розкоші. Навпаки, справжні новатори, «прогресори» переважно мало пов'язані з побутом, прагнуть аскетизму

й усвідомлюють себе державними людьми, перетворюючись на «політичну корпорацію». Історія переконує: зазвичай, успішна форсована модернізація економіки й соціального устрою країн відбувається за певного аскетизму еліти та підтримки тяжіння до розкоші еліти держав-сусідів, за рахунок яких і здійснюється економічне зростання і політичний зліт. Пуритани Великої Британії взяли старт за рахунок безтурботного марнотратства Версаля. Навпаки, притік скарбів Нового світу до Іспанії укріпив не її власну господарську систему, а купців Нідерландів. Таким чином, і велике майнове розшарування суспільства, і тяжіння до показної розкоші, «надспоживання» в еліти — прикмети небезпечних процесів не тільки в соціальній сфері, а також в економіці і політиці. Суттєво до того ж, що модель модернізації України не може базуватися на ресурсах від пограбування колоній, на експлуатації певних верств свого суспільства, на отриманні й реалізації унікальних у світовому масштабі природних копалин — відсутність подібних можливостей може бути заміщена соціальною єдністю й ефективним суспільним устроєм, умілим соціальним управлінням наявним потенціалом.

Другий виклик. Відчуження держави від маси народу на тлі серйозних внутрішніх і зовнішніх проблем. Класичні форми відчуження базувалися на відчуженні праці, мали прояви у трудовій поведінці та реалізовувалися на різних рівнях соціальних відносин. Відчуження може бути розглянуто як особливий варіант розвитку, який базується у своєму класичному прояві саме на трудових відносинах та поєднує аксіологічно нейтральне положення, пов'язане з закономірним процесом підвищення індивідуальної відокремленості людей, з аксіологічно негативним руйнуванням особистості. Перший з цих моментів (так зване позитивне відчуження, байдуже відчуження, опредмечування) — це необхідність саморозгортання сутнісних сил людини, їх реалізації як джерела додаткової соціальної сили праці, змісту суспільного багатства. Другий момент (відчуження у вузькому значенні) — це засвоєння суспільством лише незначної частини людського потенціалу, яку вибирають випадково. Відчуження закріплює у поведінці людини відчуженість як її стан, ініціює соціальну пасивність (навіть кримінальну ініціативу), а творчість — почуття господаря і соціальну активність. Творчість — прямий, універсальний для кожної особистості, безпосередньо самодіяльний та вільний засіб розвитку і, тим самим, заперечує перетворене, квазіелітарне, соціально поділене становлення суспільного потенціалу у межах відчуження.

У системі стратегічного управління визначну роль починає відігравати чинник «людського капіталу», стан та ступінь реалізації якого великою мірою справляє вплив на усе громадське життя та обумовлює специфіку подальшого соціально-економічного розвитку країни. Звідси й тісний зв'язок стратегії перетворень із забезпеченням ефективних форм творчої активності населення [10, 11]. Водночас створення повноцінного мегапроєкту розвитку, «маяка прогресу» передбачає єдність зусиль народу та його еліти. Відповідно, держава здатна стати суб'єктом розвитку тільки за модернізації еліти. Однак, на думку певних дослідників, «помаранчева революція і події, що їй передували, свідчать про розрив між характером і пріоритетами громадянського суспільства, яке розвивається, та правлячої еліти країни. Нині ми бачимо, що розрив не зменшився, а у певному сенсі, навпаки, збільшився», ідеологам часто «бракує традиції державного будівництва, а також супутніх їй управлінських і фахових навичок і чуття». Як наслідок, «це вже не система влади, а спосіб її утримати... Це гарантія того, що нічого істотного досягнуто не буде» [12]. Зміст політики в цих умовах має бути спрямований на вирішення завдання не допустити перетворення ідеї соціального розвитку на об'єкт корисливих політичних маніпуляцій. За С. Хантінгтоном, для того, щоби країна змогла забезпечити культурну ідентичність, слід дотримуватися трьох умов: 1) політична та економічна еліта країни загалом має підтримувати і вітати цей крок; 2) народ має погодитися на прийняття нової ідентичності; 3) панівні групи тієї цивілізації, у яку намагається влитися розколота країна, мають бути готові прийняти «новонаверненого» [13, 45]. Причому для забезпечення якісного розвитку соціального управління механізм руху еліти має докорінним чином трансформуватися щонайменше у двох напрямках: *по-перше*, підвищення дієвості переходу осіб в соціальних ієрархіях, *по-друге*, залежності цього руху винятково від особистих дій та здібностей особи, а не належності до певного кола. Для цього важливо створення та підтримка ефективних «соціальних ліфтів», без котрих збільшується ймовірність елітної ізоляції [14]. Таким чином, постмодерна модель соціально-політичного розвитку орієнтує не на жорстку опозицію «еліта — контреліта», а на поєднання усіх креативних джерел з оволодінням спектра засобів «м'якого впливу», гнучкого управління задля забезпечення м'якої влади. Так, наприклад, залежно від конкретних завдань та умов існування об'єкта управління, може бути задіяне щонайменше дві моделі організаційно-управлінського впливу: *директивне керування* (вимога діяти лише так, як визначено) або *стимулювання бажаної поведінки*. Місії, цінності та завдання соціально-економічної та політичної

організації стають єдиними для всіх учасників громадського життя і самі перетворюються на базу їхнього загального контролю за собою та виробничим процесом, що дає високий соціально-економічний ефект. Постсучасні тенденції керування пов'язані з поширенням стимулювання, крім адміністрування, *збільшенням діапазону моделей «м'якої сили»* в соціальних відносинах. Під впливом існуючих завдань та умов постмодернізації механізмів соціальної інтеграції суспільства відбувається процес активного переформатування політичної реальності. За умови задіяння різноманітних ефективних механізмів соціального партнерства як соціальних технологій інтеграції суспільства, наявність у країні секторів з істотними відмінностями, розвиток диференціації стає додатковим ресурсом пошуку та розвитку. Різноманітність несе потенціал соціально-економічного зростання, але в умовах розгортання тенденцій постмодерну це — один з найважливіших стимулів розвитку і конкретної структури, і суспільства.

Необхідно розрізняти *три аспекти змін*: техніко-технологічний (інструментальні засоби вирішення завдань), соціально-інституціональний (удосконалення інституціональної сфери суспільства) і культурно-ціннісний (народні традиції, історичний досвід, соціальна міфологія). Складність сприйняття інновацій зростає від першого до третього. І справа тут не в «національних особливостях» як таких, що притаманні кожній державі, а у масштабі та рівні раніше досягнутого Україною індустріального розвитку, великому науково-промисловому потенціалі, якості загальноосвітньої та професійної підготовки кадрів та місці в геополітичній системі стримань і противаг. Тобто, у цьому зв'язку важливо ретельніше враховувати глибинний і багатобічний характер постмодернізації, її адаптацію до сподівань населення і зміцнення народних традицій. І саме соціалізація як процес засвоєння соціальних стереотипів набуває різноякісних форм під впливом домінантності вільної самодіяльної творчості або відчуженої праці та формує ефективні шляхи міфотворення/деміфологізації. Спроби реалізації модерністських проєктів змін з орієнтацією на модель «людини економічної» і зведення інструментарію соціального управління, головним чином, до неадаптованих зовнішніх шаблонів та економічної детермінації соціальних відносин можуть нести загрозу посилення тенденції дезінтеграції суспільства і протистояння соціальних груп. Використання у практиці соціального управління потенціалу соціокультурної організації відповідно до постмодерністських тенденцій дає змогу застосовувати наявні резерви розвитку й інституціональних, і не інституціональних форм соціальної активності.

Джерела

1. *Михальченко М.* Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. — Дрогобич: Відродження, 2004. — 488 с.
2. *Український соціум: інтеграція інтелектуального потенціалу / За ред. Врублевського В. К.* — К.: Інститут соціології НАНУ, 2005. — 396 с.
3. *Гелд Д., МакГрю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж.* Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура. — К.: Фенікс, 2003. — 584 с.
4. *Lansbury R. D.* Perspectives of Industrial Relations in the Twenty-First Century // The Perspectives of Industrial Relations in the 21st Century. IIRA 3rd Asian Regional Congress. — Vol. 4. — 1997. — P. 3 — 17.
5. *Double Shift.* Transforming Work in Postsocialist and Postindustrial Societies/ Ed. by B.Silverman, R.Vogt, M.Yanowitch. — N.Y., L.: M.E.Sharpe, Inc., 1993. — 217 p.
6. *Ohmae K.* The Bordless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy. — L.: Fontana, 1990. — 272 p.
7. *Blondel J.* Political Leadership: Towards a General Analysis. — L., 1987. — 481 p.
8. *Freed R.D.* Fundamentals of Strategic Management.— Merrill Publishing Company. — 1986. — 517 p.
9. *Appadurai A.* Modernity at Large. Cultural Dimension of Globalization. — Minneapolis: Univ. of Minnesota Press, 1996. — 246 p.
10. *Попович М. В., Кисляковська І. В., Вяткіна Н. Б. та ін.* Проблеми теорії ментальності. — К.: Наук. думка, 2006. — 403 с.
11. *Горлинський В. В.* Безпека суспільства: ціннісний дискурс // Стратегічна панорама. — 2005. — № 3. — С. 26 — 37.
12. *Шерр Дж.* Політика національної руйнації // Дзеркало тижня. — 2008. — 2 серпня.
13. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций // Полис. — 1994. — № 1. — С. 33 — 48.
14. *Бевз Т.* Концепт політичної еліти у дискурсі сучасного політичного процесу // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. — К.: ЕксОб, 2006. — Т.2. — С. 69 — 80.